

ciací pracovních nástrojů se stále více diferencují i výrobní odvětví, která tyto nástroje vyrábějí.⁵⁴ Zachvátí-li výroba manufakturního typu nějaké průmyslové odvětví, které dosud souviselo s jinými jako hlavní nebo vedlejší odvětví a bylo provozováno týmiž výrobci, nastane tu ihned oddělení a vzájemné osamostatnění. Zachvátí-li manufaktura jednotlivý stupeň výroby nějakého zboží, stávají se různé stupně jeho výroby různými samostatnými výrobními obory. Zmínili jsme se již, že tam, kde je hotový výrobek jen mechanickým spojením dílčích výrobků, mohou se dílčí práce opět osamostatnit jako jednotlivá řemesla. Aby byla dělba práce uvnitř manufaktury provedena úplněji, štěpí se jedno výrobní odvětví — podle různých surovin nebo různých forem, které může táž surovina dostávat — na různé a přitom někde úplně nové manufaktury. Tak se již v první polovině XVIII. století jen ve Francii tkalo přes 100 různých druhů hedvábných látek a v Avignonu existoval na př. zákon, že „každý učeň se smí věnovat vždy jen jednomu druhu výroby a nesmí se učit najednou způsobům zhotovování několika výrobků“. Územní dělba práce, která váže určitá výrobní odvětví na určité kraje v zemi, dostává nový podnět manufakturní výrobou, která využívá všech zvláštností.⁵⁵ Bohatý materiál k dělbě práce uvnitř společnosti poskytuje v manufakturním období rozšiřování světového trhu a koloniální systém, což obojí náleží do okruhu všeobecných podmínek existence společenské dělby práce. Není tu na místě, abychom zkoumali, jak dělba práce zachvacuje vedle ekonomické sféry i všechny ostatní sféry společnosti a všude klade základy k onomu úzkému odbornictví a specialisaci, k oné jednostrannosti člověka, které pohnuly již A. Fergusona, učitele A. Smitha, ke zvolání: „Jsme národ helotů a není svobodných lidí mezi námi!“⁵⁶

⁵⁴ Tak na př. výroba tkalcovských člunků tvořila v Holandsku již v XVII. století zvláštní průmyslové odvětví.

⁵⁵ „Což není anglický vlnářský průmysl rozdělen na různé části nebo odvětví, které se usadily na určitých místech, kde se výhradně nebo převážně provádí tato výroba: jemná sukna v Somersetsširu, hrubá v Yorkshiru, dvojitá šíře v Exeteru, hedvábní v Sudbury, krep v Norwichi, polovlněné látky v Kendalu, vlněné pokrývky ve Whitney atd.“ (*Berkeley*: „The Querist“, 1750, § 520.)

⁵⁶ A. Ferguson: „History of Civil Society“, Edinburgh 1767, část IV, odd. II, str. 285.

Avšak přes četné analogie a souvislosti mezi dělbou práce uvnitř společnosti a dělbou práce uvnitř dílny se oba tyto typy od sebe liší nejen stupněm, nýbrž i podstatou. Nejnápadněji vyniká tato analogie nesporně tam, kde různá výrobní odvětví spojuje vnitřní souvislost. Na př. dobytkař produkuje surové kůže, koželuh je proměňuje ve vydělané kůže, obuvník vydělané kůže v boty. Každý tu vyrábí jen další výrobek a hotový předmět je kombinovaný výrobek těchto jednotlivých prací. K tomu přistupují ještě rozmanitá pracovní odvětví, která dodávají dobytkaři, koželuhovi a obuvníkovi jejich výrobní prostředky. Někdo si může představovat, podobně jako A. Smith, že tato společenská dělba práce se liší od manufakturní dělby jen subjektivně, jen pro pozorovatele, který v manufaktuře přehlédne jedním pohledem rozmanité dílčí práce, prostorově spojené, kdežto ve společenské výrobě zatemňuje tuto souvislost roztroušení jejich jednotlivých odvětví na velkých prostorech a velký počet osob zaměstnaných v každém odvětví.⁵⁷ Co však tvoří souvislost mezi nezávislými pracemi dobytkaře, koželuha a obuvníka? To, že jejich výrobky existují jako zboží. Co naproti tomu charakterisuje manufakturní dělbu práce? To, že tu dílčí dělník nevyrábí zboží.⁵⁸ Teprve společný výrobek mnoha dílčích

⁵⁷ Ve vlastních manufakturních, praví, dělba práce se zdá větší, protože „dělničci, zaměstnaní v každém jednotlivém pracovním odvětví, mohou tu být často spojeni v téže dílně a pozorovatel je může všechny naráz přehlédnout. Naproti tomu v oněch velkých manufakturních(!), které jsou určeny k tomu, aby uspokojovaly rozsáhlé potřeby početného obyvatelstva, je v každém jednotlivém pracovním odvětví zaměstnan velký počet dělníků, takže není možno spojit je všechny v téže dílně... dělba práce není zdaleka tak nápadná.“ (*A. Smith*: „Wealth of Nations“, sv. I, kap. 1.) Proslulé místo v téže kapitole, které začíná slovy: „Podívejte se na životní pohodlí, které je údělem prostého řemeslníka nebo nádeníka v civilisované a kvetoucí zemi...“, kde potom dále líčí, kolik různých výrobních odvětví spolupůsobí k uspokojení potřeb prostého dělníka, je skoro doslovně opsáno z poznámek B. de Mandevilla k jeho „Fable of the Bees, or Private Vices, Publick Benefits“. (První vydání bez poznámek 1706, s poznámkami 1714.)

⁵⁸ „Není už nic, co bychom mohli nazvat přirozenou odměnou za práci individua. Každý dělník vyrábí jen část celku, a protože každá část nemá sama o sobě žádnou cenu ani užitek, není tu nic, co by si dělník mohl vzít a o čem by mohl říci: to je můj výrobek, to si nechám pro sebe.“ („Labour Defended against the Claims of Capital“, Londýn 1825, str. 25.) Autorem tohoto znamenitého díla je již citovaný Th. Hodgskin.

dělníků se mění ve zboží.^{58a} Dělbba práce uvnitř společnosti je zprostředkovávána koupí a prodejem výrobků různých pracovních odvětví, souvislost mezi dílčími pracemi uvnitř manufaktury prodejem různých pracovních sil těmž kapitalistovi, který jich užívá jako kombinované pracovní síly. Manufakturní dělba práce předpokládá koncentraci výrobních prostředků v rukou jednoho kapitalisty, společenská dělba práce předpokládá roztříštění výrobních prostředků mezi četné, navzájem nezávislé výrobce zboží. V manufaktuře železný zákon přesně stanovených číselných poměrů čili proporcionality rozděluje dělnické masy mezi určité funkce; naproti tomu rozdělování výrobců zboží a jejich výrobních prostředků mezi různá odvětví společenské práce určuje rozmarná hra náhody a libovůle. Různé výrobní sféry se sice ustavičně snaží získat rovnováhu, protože na jedné straně každý výrobce zboží musí vyrobit užitnou hodnotu, t. j. uspokojovat určitou společenskou potřebu — při čemž rozsah těchto potřeb je kvantitativně různý a různé potřeby jsou vzájemně vnitřně spojeny v jednu přirozenou soustavu — na druhé straně zákon hodnoty zboží určuje, jakou část pracovní doby, kterou má společnost k dispozici, může vynaložit na výrobu toho kterého druhu zboží. Ale tato stálá tendence různých výrobních sfér k získání rovnováhy je jen reakce proti ustavičnému porušování této rovnováhy. Pravidlo, které se uplatňuje při dělbě práce uvnitř dílny a priori [předem] a plánovitě,

^{58a} Poznámka k 2. vydání. Yankeeové prakticky ilustrovali tento rozdíl mezi společenskou a manufakturní dělbou práce. Jedna z nových daní, které si vymysleli v době občanské války ve Washingtonu, byla 6% nepřímá daň ze „všech průmyslových výrobků“. Otázka: Co je to průmyslový výrobek? Zákonodárce odpovídá: Každá věc je výrobek, „je-li udělána“ (when it is made), a je udělána, je-li hotova k prodeji. Nuže, jeden z mnoha příkladů. Manufaktury v New Yorku a ve Filadelfii „dělaly“ dřívě deštníky s veškerým příslušenstvím. Protože však deštník je mixtum compositum [složenina] zcela různorodých součástek, staly se tyto součástky znenáhla předmětem výroby zvláštních průmyslových odvětví, navzájem nezávislých a provozovaných na různých místech. Jejich dílčí výrobky přicházely pak jako samostatné zboží do deštníkářské manufaktury, kde se již jen sestavovaly. Yankeeové pokřtili takové předměty „assembled articles“ [sběrné výrobky] a tento název si opravdu zasloužily jako sběrný daní. Tak „sbíral“ deštník nejprve 6% daň z ceny každé ze svých součástek a nato pak dalších 6% z ceny hotového výrobku.

působí při dělbě práce uvnitř společnosti jen a posteriori [dodatečně] jako vnitřní, slepá přírodní nutnost, která překonává chaotickou libovůli výrobců zboží a kterou lze pozorovat jen na barometrických výkyvech tržních cen. (Manufakturní dělba práce předpokládá bezpodmínečnou autoritu kapitalisty nad dělníky, kteří tvoří pouhé články celkového mechanismu, jenž mu patří; společenská dělba práce staví proti sobě nezávislé výrobce zboží, kteří neuznávají jinou autoritu než autoritu konkurence, než nátlak, který je výsledkem boje jejich vzájemných zájmů, tak jako v říši zvířat bellum omnium contra omnes [válka všech proti všem] je více méně podmínkou existence všech druhů. Proto totéž buržoasní vědomí, které oslavuje manufakturní dělbu práce, doživotní připoutání dělníka k nějaké jedné operaci a bezpodmínečné podřízení dílčího dělníka moci kapitálu jako organisaci práce, která zvyšuje její produktivní síly, totéž buržoasní vědomí stejně horlivě hanobí každou vědomou společenskou kontrolu a regulování společenského výrobního procesu jako zasahování do nezadatelných vlastnických práv, do svobody a samozvané „geniality“ individuálního kapitalisty. Je velmi charakteristické, že nadšení obhájci továrního systému nenacházejí proti všeobecné organisaci společenské práce žádnou pádnější námitku, než že by proměnila celou společnost v továrnu.

Jestliže se anarchie společenské dělby práce a despocie manufakturní dělby práce ve společnosti s kapitalistickým výrobním způsobem vzájemně podmiňují, dřívější formy společnosti, v nichž se oddělování řemesel vyvíjí samo od sebe, potom krystalisuje a konečně se upevňuje jako zákon, poskytují naproti tomu na jedné straně obraz plánovité a autoritativní organisace společenské práce, kdežto na druhé straně úplně vylučují dělbu práce uvnitř dílny, anebo ji rozvíjejí jen v trpasličím měřítku anebo jen sporadicky a náhodně.⁵⁹

⁵⁹ „Lze... stanovit jako všeobecné pravidlo, že čím méně určuje autorita dělbu práce ve společnosti, tím více se rozvíjí dělba práce v dílně a tím více je podrobena autoritě jednotlivcově. Autorita v dílně a autorita ve společnosti, pokud jde o dělbu práce, jsou tedy nepřímě úměrné.“ (Karl Marx: „Misère de la Philosophie“, Paříž 1847, str. 130, 131 [K. Marx: „Bída filosofie atd.“, str. 119].)

Na příklad prvobytné malé **indické obcíny**, které zčásti dosud existují, jsou založeny na pospolné držbě půdy, na bezprostředním spojování zemědělství a řemesla a na ustálené dělbě práce, která při zakládání každé nové obcíny poskytuje hotový plán a schema výroby. Každá taková obcína tvoří soběstačný výrobní celek, jehož výrobní obvod zahrnuje sto až několik tisíc akrů. Hlavní masa výrobků se vyrábí pro bezprostřední vlastní spotřebu obce, nikoli jako zboží, a výroba sama je proto nezávislá na oné dělbě práce v celé indické společnosti, která je zprostředkována směnou zboží. Jen přebytek výrobků se mění ve zboží, a to ze značné části teprve v rukou státu, jemuž od nepaměti plyne určité množství výrobků jako naturální renta. V různých částech Indie se vyskytují různé formy obcíny. V obcínach nejjednoduššího typu se půda obdělává společně a výrobky se rozdělují mezi jednotlivé členy, zatím co každá rodina se samostatně zaměstnává pěstěním, tkaním atd. jako vedlejší domácí výrobou. Vedle této masy, zaměstnané prací stejného druhu, nacházíme tu „hlavu“ obce, soudce, policii a výběrčího daní v jedné osobě; účetního, který vede účty o zemědělských pracích a katastruje a registruje všechno, co sem patří; třetího úředníka, který pronásleduje zločince, chrání cizí pocestné a doprovází je od vesnice k vesnici; hraničáře, který střeží hranice obce proti sousedním obcíam; dozorce nad vodojemy, který přiděluje vodu ze společných nádrží na zavlažování polí; bramína, který plní bohoslužebné funkce; učitele, který učí děti z obce v písku psát a číst; bramína časopravce, který jako astrolog stanoví dobu setí, žní a vůbec příznivou a nepříznivou dobu pro různé zemědělské práce; kováře a tesaře, kteří zhotovují a opravují všechno zemědělské nářadí; hrnčíře, který dělá nádobí pro celou vesnici; lazebníka; pradáka, který pere oděvy, stříbrníka, tu a tam básníka, který v některých obcíach nahrazuje stříbrníka, v jiných učitele. Tento tucet osob je vydržován na účet celé obce. Vzroste-li obyvatelstvo, založí se na neobdělané půdě nová obec po vzoru staré. Mechanismus obce vykazuje plánovitou dělbu práce, ale manu-fakturní dělba práce je tu nemyslitelná, protože trh pro kováře, tesaře atd. se nemění a nanejvýš se podle toho, jak veliké jsou vesnice, vyskytují místo jednoho kováře, hrnčíře atd. dva nebo

tři.⁶⁰ Zákon, který reguluje dělbu práce v obci, působí tu s neochvějnou mocí přírodního zákona: každý jednotlivý řemeslník, jako kovář atd., provádí všechny úkony patřící k jeho oboru přesně stanoveným tradičním způsobem, ale naprosto samostatně a neuznává nad sebou žádnou autoritu ve své dílně. Jednoduchost výrobního mechanismu těchto soběstačných obcí, které se neustále reprodukují v téže formě, a jestliže jsou náhodou zničeny, vznikají znovu na témže místě, s tímž jménem⁶¹, objasňuje nám tajemství neměnnosti asijských společností, která tak nápadně kontrastuje s ustavičným zánikáním a znovuvytvářením asijských států a s rychlým střídáním jejich dynastií. Struktura základních ekonomických prvků této společnosti zůstává nedotčena bouřemi zuřícími v oblačné sféře politiky.

Cechovní zákony, jak jsme se již zmínili, tím že přísně omezovaly počet tovaryšů, které směl zaměstnávat jeden cechovní mistr, plánovitě zabraňovaly přeměně cechovních mistrů v kapitalisty. Právě tak směl mistr zaměstnávat tovaryše výhradně jen v tom řemesle, v němž byl sám mistrem. Cech se žárlivě chránil před jakýmkoli zásahy kupeckého kapitálu — této jediné svobodné formy kapitálu, která vystupovala proti cechům. Kupec mohl kupovat všechna zboží, jen ne práci jakožto zboží. Byl trpěn jen jako překupník výrobků řemesla. Vyvolaly-li vnější okolnosti další dělbu práce, rozštěpily se existující cechy na podobory nebo se zakládaly nové cechy vedle starých, ale různá řemesla se nikdy nespojovala v téže dílně. Ačkoli cechovní organizace se svým oddělováním, izolováním a rozvíjením řemesel byla materiálním předpokladem manufaktur-

⁶⁰ Podplukovník *Mark Wilks*: „Historical Sketches of the South of India“. Londýn 1810—1817, sv. I, str. 118—120. Dobrý přehled různých forem indických obcíny najdeme ve spise *George Campbella*: „Modern India“. Londýn 1852.

⁶¹ „V těchto jednoduchých formách... plyne život obyvatel země od nepaměti. Hranice jednotlivých vesnic se měnily jen zřídka; a třebaže vesnice samy byly často poškozeny, ba zpuštěny válkou, hladem a nemocemi, byly obnovovány pod tímž jménem, v těchže hranicích, s tímž zájmy, dokonce s tímž rodinami a udržely se po staletí. Obyvatele neznepokojuje rozpad nebo rozdělení státu; dokud je vesnice celá, je jim jedno, pod čí moc se dostala nebo kterému panovníkovi připadla; její vnitřní ekonomický život zůstává nezměněn.“ (*Th. Stamford Raffles*, bývalý místogouvernér na Jávě: „The History of Java“. Londýn 1817, sv. I, str. 285.)

ního období, vylučovala cechovní organizace sama možnost manu-fakturní dělby práce. Vcelku srůstal dělník se svými výrobními prostředky tak jako hlemýžď se svou ulitou, a tak chyběl první základ manufaktury: osamostatnění výrobních prostředků jakožto kapitálu stojícího proti dělníkovi.

Zatím co dělba práce v celé společnosti — ať už se uskutečňuje prostřednictvím směny zboží nebo nezávisle na ní — se vyskytuje v nejrozmanitějších společensko-ekonomických formacích, je manu-fakturní dělba práce zcela specifickým výtvorem kapitalistického výrobního způsobu.

296

5. KAPITALISTICKÝ CHARAKTER MANUFAKTURY

Soustředění většího počtu dělníků pod velením téhož kapitálu tvoří přirozené východisko jak kooperace vůbec, tak i manufaktury. Naproti tomu manu-fakturní dělba práce vyžaduje vzrůst počtu používaných dělníků jako technickou nezbytnost. Minimum dělníků, které musí jednotlivý kapitalista používat, je mu nyní předpiso-váno existující dělbou práce. Na druhé straně jsou výhody další dělby práce spojeny s dalším zvětšením počtu dělníků, které lze uskutečnit jen tak, že se naráz zvětší všechny výrobní skupiny v témže poměru. Avšak s variabilní součástí kapitálu musí vzrůstat i jeho konstantní součást, nejen rozměry společných výrobních podmínek — staveb, pecí atd. — ale zejména množství surovin, které při tom roste daleko rychleji než počet dělníků. Masa surovin, spotřebovaných za danou dobu daným množstvím dělníků, vzrůstá úměrně se vzrůstem produktivní síly práce v důsledku její dělby. Vzrůst minimální sumy kapitálu nutného pro jednotlivého kapita-listu čili vzrůstající přeměna společenských životních prostředků a výrobních prostředků v kapitál je tedy zákon, který vyplývá ze samého technického charakteru manufaktury.⁶²

⁶² „Nestačí, aby byl ve společnosti kapitál (bylo třeba říci: životní prostředky a výrobní prostředky) nutný k dalšímu dělení řemesel; kromě toho je nutné, aby se tento kapitál nahromadil v rukou podnikatelů v dostatečně velkých masách, aby mohli vyrábět ve velkém měřítku... Čím více se rozvíjí dělba práce, tím většího kapitálu v nástrojích, surovinách atd. vyžaduje stále zaměstnávání

V manufaktuře, stejně jako v jednoduché kooperaci, je fungující pracovní těleso formou existence kapitálu. Společenský výrobní mechanismus, složený z mnoha individuálních dílčích dělníků, patří kapitalistovi. Produktivní síla, která vzniká z kombinace různých prací, se tudíž jeví jako produktivní síla kapitálu. Manufaktura ve vlastním smyslu slova nejen podrobuje dříve samostatného dělníka velení a disciplině kapitálu, nýbrž vytváří mimo to ještě hierarchické odstupňování mezi dělníky samými. Zatím co jednodu-chá kooperace ponechává způsob práce jednotlivců celkem beze změny, manufaktura jej odzdola až nahoru revolucionuje, a podro-bujíc si úplně individuální pracovní sílu, zachvacuje ji u samého kořene. Mrzačí dělníka a znetvořuje ho tím, že v něm uměle pěstuje jedinou jednostrannou zručnost potlačováním celého světa produktivních sklonů a vloh. Tak jako ve státech La Platy zabíjejí zvíře jen proto, aby získali jeho kůži nebo lůj. Nejenže se jedno-tlivé dílčí práce dělí mezi různá individua, nýbrž i individuum samo se dělí, mění se v automatický nástroj nějaké dílčí práce,⁶³ a tak se uskutečňuje nejapná bajka Menenia Agrippy, která líčí člověka jako část jeho vlastního těla.⁶⁴ Jestliže dělník původně prodává svou pracov-ní sílu kapitálu proto, že nemá materiální prostředky k výrobě zboží, pak nyní nemůže být jeho individuální pracovní síly samé vy-užito, není-li prodána kapitálu. Je schopna fungovat již jen v souvi-slosti s jinými a tato souvislost se uskutečňuje teprve po prodeji, v dílně kapitalisty. Manufakturní dělník, zbaven možnosti dělat něco samostatně podle svých přirozených vloh, vyvíjí produktivní čin-

téhož počtu dělníků.“ (*Storch*: „Cours d'Economie Politique“, pařížské vydání, sv. I, str. 250, 251.) „Koncentrace výrobních nástrojů a dělba práce jsou od sebe tak neodlučitelné jako v oblasti politiky koncentrace veřejných mocí a dělba soukromých zájmů.“ (*Karl Marx*: „Misère de la Philosophie“, str. 134 [K. Marx: „Bída filosofie“, str. 121].)

⁶³ Dugald Stewart nazývá manu-fakturní dělníky „living automats... employed in the details of the work“ [živými automaty... používanými k dílčím pracovním operacím]. („Works“, vyd. sirem W. Hamiltonem, Edinburgh 1855, sv. III, „Lectures etc.“, str. 318.)

⁶⁴ U korálů tvoří každé jednotlivé individuum fakticky žaludek pro celou skupinu. Přivádí jí však potravu, místo aby ji odvádělo, jako to dělali římsí patricijové s plebejci.

nost již jen jako příslušenství kapitalistovy dílny.⁶⁵ Jako měl vyvolený národ napsáno na čele, že je vlastnictvím Jehovovým, tak vtiskuje dělba práce manufakturnímu dělníkovi pečef vlastnictví kapitálu.

Znalosti, důvtip a vůle, které projevuje, i když v nepatrné míře, samostatný rolník nebo řemeslník — tak jako divoch provozuje rozmanité prvky všeho válečného umění jako osobní lest — se nyní vyžadují jen od dílny jako celku. Duchovní potence výroby se rozvíjejí po jedné stránce, protože po mnoha jiných stránkách úplně zanikají. Co dílní dělníci ztrácejí, to se proti nim soustřeďuje v kapitálu.⁶⁶ Výsledkem manufakturní dělby práce je to, že se duchovní potence materiálního výrobního procesu stavějí proti dělníkům jako cizí vlastnictví a síla, která je porobuje. Tento proces odluky začíná v jednoduché kooperaci, kde kapitalista zastupuje vůči jednotlivému dělníkovi jednotu a vůli společenského pracovního tělesa. Vytvíjí se dále v manufaktuře, která dělníka znetvořuje, tím že ho přeměňuje v dílního dělníka. Vrcholí ve velkém průmyslu, který odděluje vědu jako samostatnou výrobní potenci od práce a nutí ji sloužit kapitálu.⁶⁷

V manufaktuře je obohacování souhrnného dělníka, tedy i kapitálu, o společenské produktivní síly podmíněno ochuzováním dělníka o individuální produktivní síly. „Nevědomost je matkou průmyslu, stejně jako pověry. Uvažování a představivost podléhají omylům; ale zvyk provádět určitý pohyb nohou nebo rukou nezávisí ani na uvažování, ani na představivosti. Proto manufaktury nejlépe

⁶⁵ „Dělník, který ovládá celé své řemeslo, se může zabývat produktivní činností a užít se kdekoli; avšak druhý (manufakturní dělník) je pouze příslušenstvím a oddělen od svých druhů nemá ani schopnost pracovat, ani nezbytnou samostatnost a je nucen přijmout podmínky, které si zaměstnavatel zamane mu nabídnout.“ (Storch: „Cours d'Economie Politique“, petrohradské vydání 1815, sv. I, str. 204.)

⁶⁶ A. Ferguson: „History of Civil Society“, str. 281: „Jeden možná získal, co druhý ztratil.“

⁶⁷ „Muž vědy je oddělen od produktivního dělníka celou propastí a věda, místo aby v rukou dělníka byla prostředkem k zvyšování jeho vlastní produktivní síly, staví se skoro všude proti němu... Znalost se stává nástrojem, schopným oddělit se od práce a postavit se nepřátelsky proti ní.“ (W. Thompson: „An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth“. Londýn 1824, str. 274.)

prospívají tam, kde je co nejvíce potlačen duchovní život, takže dílnu lze považovat za stroj, jehož částmi jsou lidé.“⁶⁸ A opravdu, některé manufaktury používaly v polovině XVIII. století k určitým jednoduchým operacím, které však byly tajemstvím továrny, s oblibou poloviční idioty.⁶⁹

„Duševní schopnosti a vývoj velké většiny lidí,“ praví A. Smith, „se nutně vytvářejí v závislosti na jejich obvyklém zaměstnání. Člověk, který stráví celý život prováděním několika jednoduchých operací... nemá příležitost ani potřebu bystřit si rozum, své duševní schopnosti nebo cvičit svou obrazotvornost... stává se tak tupým a nevědomým, jak je to jen možné u lidského tvora.“ Vylíčil tupost dílního dělníka, Smith pokračuje: „Jednotvárnost jeho nehybného života podřívá ovšem i jeho duševní odvalu... Oslabuje dokonce i činnost jeho těla a činí ho nezpůsobilým napínat po delší dobu síly při nějakém jiném zaměstnání než při tom, v němž je vycvičen. Zdá se tak, že získal obratnost a dovednost ve svém speciálním povolání na úkor svých duševních, sociálních i vojenských kvalit. Ale v každé vyspělé civilisované společnosti je to právě stav, do něhož nutně musí upadnout pracující chudák (the labouring poor), t. j. hlavní masa lidu.“⁷⁰ Aby se zabránilo úplnému zakrnění lidových mas, které je výsledkem dělby práce, doporučuje A. Smith lidové vyučování organizované státem, ovšem jen v opatrných, homeopathických dávkách. Proti tomu důsledně polemizuje jeho francouzský překladatel a komentátor G. Garnier,

⁶⁸ A. Ferguson: „History of Civil Society“, str. 280.

⁶⁹ J. D. Tuckett: „A History of the Past and Present State of the Labouring Population“. Londýn 1846, sv. I, str. 149.

⁷⁰ A. Smith: „Wealth of Nations“, kn. V, kap. I, odd. II. Jako zák A. Ferguson, který odhalil škodlivé následky dělby práce, měl A. Smith v této věci naprosto jasno. Na začátku svého díla, kde se dělba práce ex professo oslavuje, poukazuje na ni jen mimochodem jako na pramen společenských nerovností. Teprve v 5. knize, věnované státním příjmům, opakuje slova Fergusonova. V „Bidě filosofie“ jsem již řekl vše, co bylo třeba, o historické souvislosti mezi Fergusonem, A. Smithem, Lemonteyem a Sayem v otázce jejich kritiky dělby práce; tam jsem také po prvé vylíčil manufakturní dělbu práce jako specifickou formu kapitalistického výrobního způsobu. (K. Marx: „Misère de la Philosophie“, Paříž 1847, str. 122 a další [K. Marx: „Bída filosofie“, str. 114 a další].)